

Benkő „átvéve” használta volna fel rokona, Hermányi irományait; de olyan értelemben igen, hogy az általa és általuk kezdett hasonló szellemet vitte tovább.

Befejezésül, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ezúttal a tanulmánykötet sokágú tematikájából csak keveset emelhattunk ki, s új meglátásainak teljességét aligha érinthetjük. A felmerült kérdések azonban még a ma-

guk szükségessabottságában is éreztetik, hogy e kötetrel olyan hiányolt és nagyon szükséges művelődés-, művészet-, irodalom- és tudománytörténeti törekvés szép s dicsérendő eredményével találkozunk, amelynek további kiteljesítése bátorításra és buzdításra feleltébb méltó.

Gyenis Vilmos

K. NAGY MAGDA: BALÁZS BÉLA VILÁGA

Bp. 1973. Kossuth K. 404 l.

Az utóbbi évek-évtizedek kutatásait dicsérfi, hogy mostanra sokat tudunk a századforduló táján útnak induló művésznevezékről. Sokat, de még mindig nem eleget. Jobban ismerjük az egyes alkotókat, mint a korszakot, amelynek részesei voltak mindahányan. Többet tudunk egy-egy életmű gyökérzetéről, mint a talajról, amely befogadta és táplálta. Egyre plasztikusabban rajzolódik ki a legnagyobbak arcéle, ám a velük és általuk zajló irodalomtörténeti folyamatok körvonalai még gyakorta elmosódnak. Márpedig az egész az irodalomtörténetírásban sem azonos a részek összegevel. A maga nemében páratlan szintézis, az Akadémiai Irodalomtörténet is jócskán megsínyli, hogy az 5. és a 6. kötet inkább nagyszabású portrészorozat, mintsem a folyamatokat megnyugtatóan és mesterkéletlenül tisztázó összegezés. (Vö.: Bodnár György: A XX. századi magyar irodalomtörténeti rendszerezésének problémái. *Literatura*, 1974/1. 15.) Ez a disszonancia pedig óhatatlanul visszahat a századunk irodalmával és íróival foglalkozó résztanulmányokra és monográfiákra. Az egyes alkotók és oeuvrejük analízise — a ritka kivételeknek adassék tisztelet! — többnyire azt mutatja fel a művészből és művéből, ami „öntörvényű” benne ami sajátos, ami elválasztja a többiektől, s elhanyagolja, bizonytalanul vagy általánoságokba veszően tárgyalja azt, ami közös, ami önmagán túlmutató érvényű, ami egy folyamat részesevé avatja. Kivált olyan írók esetében zavarhat ez a felemás megoldás, akiknek irodalomtörténeti helyét még nem mérték be pontosan, akiknek a jelentősége nem tisztázódott mostanáig, s akiknek egy-egy művét vagy pályaszakaszát jobban ismerjük, mint működésük egészét. Mégoly kitérő kritikuselődök és résztanulmányok sem szavatolhatják ilyenkor egy összefoglaló vállalkozás sikerét. Attól függ minden, vajon sikerül-e objektívan kijelölni a fejlődés ívét, felbecsülni az életmű belső és külső arányait, értékeit és ellentmondásait, s kitapintani azokat a tendenciákat, amelyek az egyediben az általános jelenlétét igazolják.

Akadnak ilyen felfedezésre, méltóbb, alaposabb elemzésre váró alkotók a hajdani „holnaposok” között is. Balázshoz, Babitshoz, Juhász Gyulához képest aligha tudunk eleget Dutkáról, Emödről és Miklós Jutkáról. S kultúra- és irodalomtörténetírásunk adósságai közé tartozik még Balázs Béla is. Sajnos, K. Nagy Magda monográfiája sem változtatt a helyzetén!

Mondjuk ki tiszteint és kereken: ez a pályakép — legalábbis a szerző annak száná! — elhibázott alkotás. Nem tartjuk véletlennek, hogy az eddigi méltatások (a Népszabadságban, az Élet és Irodalomban, a Kritikában) — bár néhány óvatos fenntartásnak is hangot adtak — elsősorban a filológiai teljesítményt emelték ki finom diplomáciával. A filológusi produkció jelentősége szerintünk is tagadhatatlan, ámde mit érünk vele, ha a feltárt anyagból végül is nem bontakozik ki hitelesen, meggyőzően az, amit a könyv címe ígért: Balázs Béla világa. A kis tényekből nem áll össze egy lélek — egy nagy és jelképes értelmű utat megtett lélek! — története, s a részletek közt botorkálva minduntalan elvész szemünk elől a lényeg. K. Nagy Magda koncepcióját, szemléletét, módszereit, könyvének arányait véljük felelősnek ezért. S noha az említett tényezők egymást át- meg átjárva, kölcsönhatásban funkcionálnak a monográfia ívein, a polémiában mégis célszerű lesz külön-külön szót ejteni róluk.

Mindenekelőtt a műfajról. K. Nagy Magda egy „alkotói pálya rajzának”, „pályaképnek” nevezi művét (5.). Vagy az elnevezés helytelen vagy — s ez a valószínűbb — a kivitelezés nem felel meg a műfaj követelményeinek. Ez a könyv részben mást, részben kevesebbet nyújt annál, amit egy pályaképtől joggal elvárhatnánk. Részletesen tárgyal olyan eseményeket — pl. az 1905-ös orosz forradalom magyarországi visszhangja, a Holnap-antológia születése, a Népszava pálfordulása az első világháború kitörésekor stb. —, amelyek vagy közismertek (s a szerző sem mond újat róluk!), vagy kimutathatóan vajmi kevés a közük Balázs Béla „világhoz”. Meg sem em-

lít, mellőz, érthetetlen szűkszavúsággal intéz el viszont olyan dolgokat, amelyek az alkotónak, emberi-művészi útjának bensőséges és hiteles ábrázolásához műlhatatlanul szükségesek. Jöszereével elsikkad Balázs Béla életrajza, jelleméről, személyiségéről be kell érünk néha-néha odavetett (s inkább apodiktikus, mint elemző) kijelentésekkel, szépírói működése pedig menthetetlenül a háttérbe szorul (miközben túlteng a teoretikus alkotások analízise!). Véleményünk szerint lehetetlen felvázolni egy lélek, egy világnézet fejlődését (a belső utat!) bizonyos életképek mellőzésével, a személyiség alapos elemzése nélkül, s megfélekedve arról, hogy Balázs életművének tanulságait — művészlől lévén szó! — elsősorban a versek, drámák, regények zárják magukba. Természetesen nem valamiféle tüzetes-alaposkodó, pozitívista biográfiát, pszichoanalízissel felérol személyiségboncolást s részletkebe vesző műelemzéseket hiányolunk. Am egy olyan monográfia, amely Balázs Béla szüleinek regényesen előadott életrajzával indul, amely kötelességének érzi megemlíteni, hogy az író édesanyja „Löcsén francia dalokat dúdolóva sétáltatja gyermekeit” (26.), hogy a galileista Polányifivéreik anyja „oros származású” (54.), s hogy Czigány Dezső „boldog házasságban élt” a feleségével (169.), jóval intímabb közelségbe kerülhetne választott hűsével. Közismert például, milyen nagy szerep jutott Balázs magánéletében és szépirodalmi alkotásaiban a szerelemnek, a férfi-nő kapcsolatnak. K. Nagy Magda csak futólágs s igen felszínesen érinti ezt a szférát. Bár idezi ironkat az első feleségről (6 „az egyetlen asszony, kihez közöm lehet”, 154.), épp azt hallgatja el, hogy ki volt Hajós Edit, mit jelentett-adott Balázs Bélának, s hogyan és hová tűnt el az életéből. Elsikkad a második — a Hamvassy Annával kötött — házasság története is, ezért hat aztán különösnek, hogy e kapcsolat kései, emberi-költői kivirágzását K. Nagy váratlanul részletesen tárgyalja (361—364.). De keveselljük és elégtelennek érezzük a Balázs és a Nyugat felemás viszonyáról adott magyarázatot (130—131., és másutt), túl vázlatosnak és elmosódónak tartjuk az író 1918—19-es „lélekcsereelő” szereplésének rajzát, s hasztalanul szeretnők, hogy a könyv szerzője feloldja az emigrációs évtizedek egyik különös ellentmondását: miért nem lett — vagy lehetett — egészen 1931-ig a KMP tagja Balázs Béla (noha elveiben és gyakorlatában már rég a kommunisták közé tartozott!), s miért éppen a barát, Lukács György vétőzta meg felvételi kérelmeit. Ugyancsak szűkszavúan és sommásan nyilatkozik a monográfia a Szovjetunióban élő Balázs helyzetéről, magatartásáról a személyi kultusz és a koncepció perek idején, s vajmi gyéren indokolja a világhírű filmesztéta itthoni könyörtelen hát-

térbe szorítását. — Nem elemzi kielégítően a szerző Balázs emberi és művészi alkotának sajátosságait és disszonanciáit (nem mondja ki például, hogy szépíróként is sokkal inkább öröklődő, teoretikus-spekulatív, semmint erupatív, könnyedén feltáruülőző személyiség!), s a lírai ihlet elapadásairól sincs érdemleges mondanivalója (mert az aligha tudományos érvényű magyarázat, hogy — a számkivetettség idején — „Költészetében sem talentuma hagyta cserben, hanem jöszerecséje”, 310.). Hiába keressük e könyvben az alkotó gyakori műfajváltásának okait, nem leljük a művek és a műfajok fontossági sorrendjét és érték-hierarchiáját. Ha pedig műelemzésbe bocsátkozik a monográfus, többnyire csalódotást okoz. Analíziseiben ugyanis nincs rendszer, mélység és következetesség; ezek a munka leggyengébb részletei. Merőben véletlennek tetszik, hogy mikor és melyik verset idezi — kommentálja K. Nagy Magda. Elemzései néha csak homályosak, többnyire egyszerűen semmitmondóak. Rejtély, hogy miért kap *A kékszakállú herceg vára* nyolc oldalnyi figyelmet (e monográfiában bizvást nélkülözhető megjegyzések — hány variációja van az inspiráló balladának stb. — kísérteben), ha például az *Isten tenyerén* és a *Lehetetlen emberek* című regényre csak néhány sor juthat, más művekre (a *Logody utcára*, a *Mozart* stb.) meg még ennyi sem. Amikor pedig a szerző — Révai József és Kroó György helyes fölismerését „továbbfejlesztve” — így fogalmaz: „... »realis« szimbólum *A kékszakállú herceg vára*-nak hét bezárt s felnyíló ajtaja: az imperializmus, amely éppen ekkor kezdte megmutatni igazi lényegét” (152.) — már a könyv koncepcióját is hibásnak érezzük.

K. Nagy Magda alapeszméje nyilvánvalóan az, hogy egyívűnek, jóformán töretlennek mutassa be Balázs Béla fejlődését. Az emberi-alkotói pálya kezdő- és végpontját jól és pontosan jelöli ki, ámde az a legfőbb törekvése, hogy módosítsa, meghaladja a korábbi értelmezéseket. S mivel az 1919 utáni pályaszakasz kínálja erre a legkevesebb lehetőséget, a vizsgálódás — érthetően — a forradalmak előtti periódusra összpontosul. Azok az élmények, megnyilatkozások, motívumok kerülnek K. Nagy Magda elemzésének fókuszába, amelyek a majdani, a közösségi forradalmár Balázs Bélát előlegezik, s azok szorulnak a perifériára, amelyek tagadnák ezt a gravitációt. Ebben a felfogásban Balázs főként „azért érdemel rendkívüli figyelmet, ... mert fejlődése ... az ellentmondásokon keresztül is a legkövetkezetesebb” (5.), mert „művészé s forradalmárrá szinte egyidejűleg vált” (6.), s bár „költői és drámaírói munkásságát eleinte metafizikus élmények színezték” (uo.), művészetének „döntő iránya” már az induláskor is „a realitáshoz való ragaszkodás” (133.). Ez az értelmezés lényegesen eltér az eddigi inter-

pretációktól, s szószólójaként K. Nagy Magda nemcsak a szakirodalommal, pl. a máig legérvényesebb Balázs-pályaképpel, a Szabolcsi Miklóssal (vö.: A magyar irodalom története VI. Bp. 1966. 245–262.) kerül opozícióba, hanem a tényekkel s magával a vizsgált alkotóval is. Balázs Béla és az életműve ellenáll az efféle értelmezéseknek. Bármennyire szeretné is a monográfus egy végből szabottnak látni és láttatni az író fejlődését 1908-tól 1918-ig (164. stb.), a pályakezdésből nem következik egyértelműen és szükségszerűen a későbbi forradalmi cselekvés és ars poetica!

A vitatott koncepció természetesen meghatározza a könyv szemléletét és módszereit, átsugárzik még a legapróbb részletekbe, megállapításokba is. Jóllehet K. Nagy Magda tagadja egy helyütt a „visszafelé stilizálás” szándékát (96.), munkájában konzekvensen ezt a nézőpontot és módszert érvényesíti. Azokra a tendenciákra ügyel elsősorban, amiaz erővonalakat „vastagítja”, amelyek elgondolását igazolják, s elhanyagolja, „vékonyítja”, múltónak vagy mellékesnek említi azokat, amelyek ellene tanúskodnának. Már abban is megnyilatkozik a stilizáló szándék, hogy határozott fenntartással, erőteljesen bíráló megjegyzéssel alig-alig találkozhatni a monográfiában. S ha mégis, tüstént akad mentség, magyarázat. Bár érthetőnek és kikerülhetetlennek véljük a szerző vonzalmát s apróbb elfogultságait, a túlbecsülés és a teljes azonosulás gesztusait sokallanánk. Feltűnik például, mennyire eszményíti, túlbecsüli K. Nagy Magda Balázs szüleit, mily könnyen minősíti polgári radikalizmusnak az édesapa jószándékú, filantróp — ám a hivatalos ideológiával is érintkező! — liberalizmusát (25.), s mily gyorsan lát összefüggést Bauer Simon meg a „magukat socialistáknak valló értelmiségiek” (16.) patriotizmusa között. De túl elnézően és szükségszerűen tárgyalja a kötet Balázs Béla emberi gyengéit is (93., 356., 376. stb.), s noha tudósít a nem is ritka művészi fiaskókról, az indoklással többnyire adós marad. Nem mondja ki, hogy a szépíró életműve igen egyenetlen, hogy Balázs — művészalkatának diszsonanciái miatt! — csak kevés igazán harmonikus, nagy formátumú alkotást hagyott hátra, s még a menthetetlenül gyöngé, sematikus — agitatív líra védelmét is kötelességének érzi (351–352., 355., 365.). Nagyon hiányoljuk a kritikai distinciát!

Ám K. Nagy Magdával akkor értünk egyet a legkevésbé, amikor elvitatná az elvitathatatlant: Balázs pályakezdésének, jóformán egész első alkotói évtizedének szecessziószotérikus lényegét. Vajon lehet-e objektív, az igazságot megközelítő könyvet írni a *Halál-esztétika szerzőjéről*, ha irracionalista filozófiáját, metafizikai törekvéseit csupán „kény-

szerűségként” (365.), nem mindent meghatározó, hanem csak „színező” elemként (6., 104.) vagyunk hajlandók elkönyvelni, ha nem kötik szorosán a századforduló privatizáló, dekadens áramlataihoz, ha nem akarjuk tudomásul venni, hogy működésének első korszaka — életérzésben, magatartásban, stílusban egyaránt! — valóságos szecessziós példatár? (Maga a szecesszió terminus alig-alig, tán ha kétszer-háromszor bukkan elő a monográfiában. Távol áll tőlünk, hogy varázserőt tulajdonítsunk egyes műszavak használatának, ámde Balázs Bélát épp e fogalom segítségével lehetne plasztikusan jellemezni, elveit, működését egy nagy vonású európai folyamat részeként szemlélni, valamint művészetének általános érvényű és sajátosan egyedi vonásait markánsan kirajzolni.) K. Nagy Magda mindenáron eldisputálná, relativizálná az első periódus szecessziós-dekadens jellegét. Az a benyomásunk, hogy Balázs 1945-ös, kitűnő önjellemzéséből — „én szegény polgári fordított forradalmár” — csak a forradalmár szót tartja igazán fontosnak, az építetionokat pedig jószerevével mellékesnek. Ezért stilizálja inkább a valósághoz, a „kinti világhoz” kötődővé a forrongás, az útkeresés stádiumát, ezért figyel folyvást „Kompország” társadalmi és politikai életének hívására s hatásaira, ezért tartja számon Balázs filozófiájában a materializmus legapróbb moccanásait is, miközben elmosódik, viszonylag jelentéktelennek látszik mindaz, ami a „benti világ”, a lélek primátusát, az exodus eltökélt szándékát, a misztikus, irracionalista, metafizikus gondolatrendszer fölényét igazolja. S érzésünk szerint ezért vész el K. Nagy Magda a részletekben, könyvének első három fejezetében ezért oly nehéz a tájékozódás. Elaprózódik, törmelékessé válik a gondolatmenet, önkényesnek, véletlenszerűnek tetszenek a váltások, mert hiányzik a megnyugtató, hiteles rendező elv, a zavartalan kilátást biztosító magaslati nézőpont. Tisztázódás helyett összezűszkölődik Balázs és a szecesszió viszonya.

Márpedig írónk — egészen 1918-ig — programosan bezárkózó, a lélek magányába falazódó művész. Adyhoz, Bartókhoz és más kortársaihoz hasonlóan a hagyomány kereteit feszíti szét indulásakor, hogy aztán hosszú időkre belegyökereddzék a szecesszióba, a „fordított forradalmárság” állapotába. A tüntető exodus hőseként önnön lelkebe emigrál, de a tényleges kivándorlás gondolatával is kacérkodik. K. Nagy is említi: a világháború utolsó éveiben Balázs Heidelberg mellé akart költözni, hogy barátja — Lukács György — és szerettei társaságában kertészkedjék (1), s közben csak az irodalomnak és a filozofátásnak hódoljon . . . Kár, hogy erről az elképzelésről nem vonta le a monográfus a megfelelő konzekvenciát! A szecessziós életérzés-

be és magatartásba rejtőző Balázs a Művészeszmény megszállottja, a magyar Ugart és a világot a művészet, az eszme erejével véli megválthatónak. Am a művészet-vallásba fogódzó alkotó istenkereső utakra is indul, vonzzák a tételes vallások is. K. Nagy Magda nem tulajdonít különösebb jelentőséget Balázs katolizálásának, bagatellizálja 1911–1912-es „vallásalapító” szándékait; azt pedig, hogy az író még a teozófiával is barátkozott, sőt ilyen jellegű „szeánszokra” járt, alig egykét szóval említi. Mi sem bizonyítja jobban Balázs rendkívüli vonzalmát a miszticizmus-hoz, mint hogy még 1920 Szilveszterén is úgy véli: „minden azon múlik, hogy a kommunizmust vallássá spiritualizáljuk” (!). Ez a megjegyzés visszavilágít a pályakezds és első évtizedére, s fényében nyilvánvaló lesz, mily egyetemes volt az alkotóban az idealista gondolatrendszer kohéziója.

S a szubjektív idealista filozófiák, az istenkereső vágyak mily természetesen kulcsolódnak a sötét színezetű, szecessziós életérzésekkel! Kévs századeleji alkotónk műveiben lehetne nagyobb bizonyossággal kimutatni s hasonló töménységben vizsgálni a Magány—Szerelem—Halál—Lét—Művészet jellegzetesen szecessziós élményeit. Versben, drámában, mesében, tanulmányban csak ezek a témák variálódnak, csak róluk vall sejtelmesen, panaszkodva a fiatal Balázs. K. Nagy Magda is fölismeri e témák fontosságát és gyakoriságát, ő is használja a Magány, Szerelem stb. fogalmakat, anélkül, hogy körülhatárolná velük a szecessziós világképet, s anélkül, hogy elismerné: bennük testesül meg az első alkotói periódus lényege. Számára még a *Halálesztétika* is inkább az „elszánt változtatni akarás”, „egy haladást szolgáló nemzedék legbiztatóbb jele” (121.), semmint a transzcendens elköteleződés, a szecessziós életérzés dokumentuma.

De vitánk volna a monográfussal Balázs Béla népiességének értelmezésében is. Szerinte két irányban tájékozódott a századforduló nyomasztó levegőjében fuldoló író: „... a nép felé, annak művészetébe fogódva, s befelé, a valóságtól elfordulva, az álomvilágban.” (47.) Csakhogy e két út voltaképpen egy! A lélek titkait fűrésző Balázs a legmodernebb és a legősibb szintézisét szeretné megteremteni, „finom remegéseit” ősi egyszerűségű szavakba öntené. Ebben az összefüggésben az álomvilág, a lélek a tartalom, a népies kifejezőmód pedig csak forma. Ne becslüljük túl a fiatal Balázs népies törekvéseit! Nem több ez egyelőre díszítő elemnél, szecessziós ornamentikánál. Király István szavával: „arisztokratikus jellegű, művészi-eszkedő népiesség s archaizálás... nem demokratikus: pompázni s nem mélyülni kívánt új színeivel a nyelv.” (Vö.: Ady Endre. I. Bp. 1970. 294.)

A „visszafelé stilizálás” szemléletével és módszereivel a könyv más részleteiben is találkozunk. K. Nagy feltűnően gyakran helyettesíti az elmélyült boncolást a kapitalizmus, az imperializmus ellentmondásairól szóló (s általánosságokba vesző) eszme-futtatásokkal, az elhíhetőnél nagyobb fogékony-sággal és tudatossággal ruhazza fel a hatéves Balázs Bélát (18.), már a forrongás stádiumában közelíteni akarja a munkásmozgalomhoz (84., 100., 107.) és a politikához, s a kelleténél korábban deklarálja kommunistának (248.). Nem tartjuk eléggé árnyaltnak az író emigrációs évtizedeinek elemzését, sem a világnézeti fejlődés, sem a teoretikus tevékenység vonatkozásában, többet (s főként mélyebbet!) szerettünk volna megtudni Balázs és az avantgarde, Balázs és a proletkultosság, valamint a dogmatikus szemlélet és gyakorlat viszonyáról. Szerintünk megnyugtató bizonyítékok híján jelenti ki a szerző, hogy ironk „lírai világképe, egész jelzésrendszere kezdetről fogva mély rokonságot mutat a film művészi megjelenítő módszereivel” (314.), s — bár ebben nem vagyunk kompetensek — az ismertető-kivonatoló eljárás helyett más, analitikusabb megközelítést vártunk volna a filmesztétikai munkák vizsgálatakor.

Ez utóbbi ellenvetés — noha látszólag szűken módszertani jellegű! — a tanulmány-nak egy sajátos következtetésére hívja fel a figyelmet. 1918-ig — ha ellentmondásosan is! — valóban egy lélek útját vázolja K. Nagy Magda, s eközben (mindegy, hogy milyen színvonalon) elemzéseket ad Balázs műveiről. A forradalmak utáni időszakot tárgyalva változik a helyzet. A belső fejlődés rajzát egyre inkább felváltja az alkotó műveinek és működésének kivonatolása, márpedig ismer-tetésekből és citátumokból vajmi nehezen áll eggyé Balázs világképe, művészetfilozófiája! A monográfia IV. fejezete erősen kinyilat-koztató jellegű, zsúfoltságában pedig lajst-romszerű. Ez a módszerváltás a könyv belső arányaiból (illetve aránytalanságaiból!) is következik. K. Nagy Magda a munka kéthar-madát Balázs ifjúságának és első pályaszaka-szának szentelte, így itt nyilvánvalóan több a lehetőség az elmélyedésre. (S ennek a periódusnak a vizsgálatát maga Balázs is segítette, az *Almodó ifjúsággal*.) Ámde az első fejezetek részletező alaposagát az utolsó sinyli meg! Balázs életének és működésének második korszaka (30 esztendő!) mindössze 130 oldalnyi figyelmet kaphat. Ez pedig — a IV. kapi-tulum tanúsítja — kevésnek bizonyul e roppant gazdag és bonyolult szakasz meg-nyugtató feltáráshoz.

Nem tesszük szívesen, s mégis ki kell térnünk a kötet stílusára. K. Nagy nem is ritkán (pl. Balázs gyermekéveiről szólva) szé- pen, ihletetten fogalmaz, máskor viszont el- ejti ezt az igényt. Mondatfűzése, nyelvhasz-

nálata időnként körülményes és nehézkes, majd meg túl száraz és hivataloskodó. Találkozhatunk stílusában képzavarral („ferde szemmel... elnézte”, 13.; „nem merevedtek bele az individualizmus sóbálványába”, 150.; stb.) s különféle nyelvhelyességi hibákkal (germanizmussal: „arra engednek következtetni”, 253.; helytelen egyeztetéssel: 135., 233—234., 254., 327. stb.; különösen kirívó a „keresztül” névtű és a megengedő értelmű „ha... is” kötőszó következetesen hibás használata). Nagyobb műgonddal bizonyára

magasabb színvonalú és egységesebb lehetett volna a nyelvi megformálás!

Az eddigiek után nekünk sem maradna más, mint a filológiai teljesítmény dicsérete. K. Nagy Magda csakugyan hatalmas anyagot gyűjtött egybe, s kivált az író kéziratok naplójának tanulságait mozgósította eredményesen. Kár, hogy monográfiája mégis arra figyelmeztet inkább, mennyi feltárássra és tisztázásra váró részlet akad még Balázs Béla életművében.

Lőrinczy Huba

GYERTYÁN ERVIN: PÁRBESZÉD SOKSZEMKÖZT

Bp. 1973. Szépirodalmi K. 474 1.

„Életelezés, tárgyi-kritikai tanulmányok, élménybeszámoló útirajz — három műfaj, három tematika” — írja a szerző az Előszóban. Mindjárt kérdez is: „Van-e valami közös magja, szemléleti-gondolati koherenciája, eszmei-tematikai egysege ezeknek az írásoknak? A szerző személyének azonosságán kívül van-e valamilyen más jogcíme is, hogy egymás mellé kerüljenek?” A gondolati megmerevedés és a prekoncepciók elleni küzdelem — úgy véli, ez az egyik törekvés, amely áthatja ezeket a különböző műfajú, különböző tárgykörökbe vágó írásokat. A másik, hogy az emberi jelenségeket a maguk emberi mivoltában nézze: „az eszmék 'tökéletessége' ne takarja el előlem az azokat megvalósító esendő és gyarló emberi tökéletlenségeket”.

Úgy látom, van még valami, ami egyesíti ezeket az írásokat, s ami más, mint a szerző személyének azonossága: a szenvedélyesen őszinte, vallomásos hang, amely kicsendül belőlük akkor is, amikor szó sincs személyességről, amikor tárgyiasság fejtegetések hosszú szakaszait olvassuk. Az a „szerzői én”, amely e narrátori hang lejtéseiben, emelkedéseiben, kérdések, ítélezések, számonkérések, megbocsátások és elismerések csendes, sohasem hivalkodó, sohasem retorikus vagy stílárís pátoszában elevenedik meg. Ez a hang teljesebb, gazdagabb, rokonszenvesebb egyéniséget sejtet, mint nem egy alanyi költő műveiben tárgyiasult „énje”. Szinte sajnálhatjuk, hogy ez a „párbeszéd” mégiscsak monológ. Az a mély érdeklődés, amellyel beszélgető partnerei felé fordul, az a fáradhatatlan kérdés, amellyel a múltat — József Attila életét, Lukács György szellemi életpályáját —, Lukács György és mások eszmerendszerét, önmaga eszméit, élményeit faggatja, ostromolja, minduntalan válaszra vár. S mintha hallanánk is az életrajzi tényekből, a művekből, az élményekből fakadó válaszokat; nemcsak a szerző válaszeit:

előadásmódjának legfőbb erénye, hogy a maga szigorú, szinte kérlelhetetlen álláspontjában az „altera pars” benne foglaltatik.

A kérdések nem kérdőmondatokként hangzanak el. A kifejtésben ölt alakot a kétely — a kételynek az a fajtája, amely legmélyebb érdeklődéssel, magával az elmélyüléssel egyértelmű. Akkor is, amikor nem nyugszik bele, hogy József Attila valóságos emberi alakját eszménnyé, szoborrá merevítsék, s akkor is, amikor az nyugtalanítja, hogy a Lukács György által olyan sokatmondóan jellemzett „vallásos szükséglet” az ő alakját és művét próbálja kanonizálni.

Az első József Attila-tanulmány a költő sorsát, magánéletének sorozatos kudarcait, betegségét, öngyilkosságának okait és körülményeit vizsgálja. Kimondja, hogy sorsa nem egyszerűen csak „tipikus proletársors”, hanem „ugyanilyen mértékben tipikus értelmiségi, tipikus forradalmár- és tipikus költősors is” (15.). Feltevése, hogy halálában szerepet játszhatott a véletlen is, kiegészülve a másikkal, amelyet tények sorozata bizonyít: „mostoha pályájának nincs olyan korszaka, amelyben ne kísérelte volna meg, hogy eldobja életét” (36.). A *Vád és valóság* című tanulmány a József Attila-dráma szereplőinek, környezetének némelyek által bűnbakká tett tagjainak szolgálat igazságát — Makai Ödönnek, József Jolánnak, Szántó Juditnak, Gyömrői Editnek, Flórának és másoknak, még az őcsödi nevelőszülőknél is, szemben a romantikus legendák „sematikus, giccses, olcsó poénokra kihegyezett szemléletével” (64.). A harmadik tanulmány a költő kritikái fogadtatásának negatívumait azzal magyarázza, hogy „a kor három legnagyobb hatalmú és legbefolyásosabb irodalmi csoportjával, irányzatával kerül szembe” — a Nyugat l'art pour l'art irányzatával, a népiesek fajleméletes vonalával és a proletkult „zsdanovizmusha nővő esztétikai koncepciójával” (72—73.). Rámutat